

HALÁSZ PÉTER

A hagyomány szerepe a közművelődésben¹

A Magyar Művelődési Intézet – azóta Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus – Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Programok Koordinációs titkársága és a Művészeti Programok Főosztálya 2006. május 24–25-én „*Dunának, Oltnak egy a hangja*” címmel konferenciát rendezett Bartók Béla emlékének tiszteletére. A tanácskozáson elhangzott előadások szerkesztett szövegét 2007-ben kiadványban² jelentettük meg.

A formálódó gondolatok jegyében folytatni kívántuk „bartóki modell a közművelődésben” eszme régiónkénti szembesítését a különböző térségekben kialakult gyakorlattal, az elképzelések és a lehetőségek ütközése során kialakult stratégiák, módszerek számbavétele érdekében. A hagyományápolásnak a hazai nemzetiségek valamint a külhoni magyar nemzetrészek vagy éppen szórványok körében megvalósuló gyakorlatának összevetése fontos tanulsággal szolgált.

Az Eszmevándorlásnak nevezett tanácskozássorozat során felvetődő témákat jórészt az szabta meg, hogy a jelenlévők a közművelődés mely területéhez kötődtek, mit tartottak szívügyüknek, s az elhangzottak mit hoztak, netán ugrasztottak ki belőlük. A különböző helyszíneken kibontakozó témák alapján ugyan nem következtethetünk arra, hogy mik a térség művelődési életének legfontosabb kérdései és területei, de talán biztathatjuk magunkat azzal, hogy a hét helyszínen elhangzottakból hozzávetőleges képet kapunk a Kárpát-medence közművelődéséről, valamint arról, hogy ebben milyen szerepet kap a különféle képpen megjelenő hagyomány.

A tanácskozások során többször is elhangzott, hogy a hagyomány *az egyén, a közösség és a környezet optimális viszonyát jelenti*. Elsősorban nem a hagyomány tárgyaival való alkalmi kapcsolat, ezért nem tekinthető „hagyományápolásnak” a népművészeti, népi iparművészeti tárgyak *megvásárlása*, vagy egy

¹Részlet az „Eszmevándorlás”. *Hagyomány és közművelődés (Kárpát-medencei tanácskozás sorozat 2008–2009)* című, megjelenőben lévő kötetből. MMIKL.

²„*Dunának, Oltnak egy a hangja*” – *A „bartóki modell” és a közművelődés*. MMIKL, 2007. 64 old.

népdalkör, egy népi együttes *meghallgatása*, egy tájház *megtekintése*. A hagyományban való élés és a hagyomány éltetése elsősorban életformát, gondolkodásmódot, értékrendet, az ízlésvilág magunkévá tételét jelenti.

Az eszmék cserélése során egyetértés volt abban, hogy a népi kultúra hagyományos átadásának természetes folyamata megtört, de ez nem jelentheti az értékek elvesztését. Ha ugyanis a hagyomány által megőrzött tudásban, esztétikumában fel tudjuk ismerni az *értéket*, akkor nagyobb esély lesz rá, hogy ki-ki megkeresse a megőrzés és a megmentés módját, ami lehet egyszerű rögzítés, lehet átörökítés, és lehet éltetés. A hagyomány tehát olyan érték, ami rendet, célszerűséget és biztonságot adhat az életünknek. Amint egy kedves, csikszere-dai hölgy rendkívül találóan megfogalmazta: *„ha a hagyomány valóban egy bizonyos életvitelt és gondolkodásmódot jelent, amit az ember azért fejlesztett ki, hogy biztonságban érezze magát egy adott környezetben, és egy bizonyos életforma boldogságérzettel tölti el, akkor a hagyományt magáért az élet biztonságáért, az élet minőségének a növeléséért kell őrizni.”*

Az „Eszmevándorlás” résztvevői felismerték, hogy a ’hagyomány’ fogalma nem korlátozódik az úgynevezett „néphagyományra”, mert voltaképpen mindenféle területnek, de különösen a közművelődés tartalmát jelentő tevékenységnek (amatőr színjátszás, versmondás, vokális- és hangszeres zene, képzőművészet, fotó- és filmművészet, kulturális turizmus, általában a honismeret, és így tovább) megvan a *maga* hagyománya, amire a közművelődés során építhetünk. Hasonlóképpen megvan a különböző társadalmi szervezeteknek is a maguk hagyománya, szellemi öröksége, mint a különböző szövetkezeteké, a cserkészcsapatoké, népfőiskoláké, kórusoké és más közösségeké. A gyakorlati példákból kiderült, hogy a diktatúrák tiporta társadalmak rekultivációja során mennyivel eredményesebben tudták összefogni azokat a csoportokat, amik a korábbi szellemi alapokra, hagyomány formájában öröklött értékekre, tapasztalatokra épülhettek.

A konzultációk során kiderült, hogy esetenként komoly feszültségek forrása lehet a különféle hagyományok autentikusságának, vagyis hitelességének kérdése. Felmerült ez a téma a népszokásoknál, a néptáncnál, a színjátszásnál egyaránt. Az ebből származó gondok és feszültségek általában a közösségek és a társadalom felkészületlenségéből, tájékozatlanságából adódnak. Ez a felkészületlenség szüli aztán azt az igénytelenséget, amikor a jó szándékkal kikövezett út is egyenesen a pokolba vezethet.

A pedagógus, akinek a képzőben nem tanították meg a népszokások hátterét, értelmét, összefüggéseit, hacsak öntevékenyen fel nem készül, bármilyen jó szándékkal is óhatatlanul dilettáns – magyarul kontár – módon nyúl majd a témához. Sokan a helyi hagyományok (szokások, viselet, dal, tánc stb.) „hiányával” indokolják a semmittevést, avagy – szintúgy a felkészülés hiányából eredően – a helyi örökséget nem tartják elég látványosnak, s kényelmi okokból

inkább máshonnan veszik át a készet, ami azonban nem helyi gyökerű. Ez nem föltétlenül baj, de mindenképpen értékesebb munkát eredményez a helyi hagyományra épülő művelődés. Van aztán – például a több helyről, a nem túl régen, vagy a szegény emberekből verbuválódott települések esetében – olyan alkalom is, amikor a legjobb szándékkal is csak csekély eséllyel lehet *helyi* – vagy környékbeli – hagyományt találni, s a *közművelődés* kénytelen más forráshoz nyúlni. Ebből a szempontból a néphagyomány éltetése hasonlatos a földműveléshez: kitűnő talajon viszonylag könnyebb bő termést elérni, mint sívó homokon, de okszerű gazdálkodással itt is többé-kevésbé eredményes lehet a földművelés. Csak megfelelő felkészültséggel, körültekintéssel és felelősségérzettel lehet eldönteni, hogy hol nem érdemes mindenáron helyi kulturális örökségre építeni, s hol – milyen mértékben kell (lehet) import elemekkel dolgozni. Hiszen a közművelődés különböző formáinak elsősorban a közösségépítés, a felelős ismeretterjesztés és a tartalmas szórakozás, nem pedig szakszerű tudományos bemutatás a célja. Az „arany középút” megtalálásához pedig talán még több felkészültség és ízlés szükséges, mint az „autentikusság”-ra való törekvéshez.

Hogy mennyire kiforratlan a hagyomány közművelődésben betöltött szerepének szakmai-módszertani oldala, mutatja, hogy az Eszmevándorlás tanácskozásainak több helyszínén is jelentkezett a „*népvisélet*” témája. Egyrészt úgy, hogy megoldatlan problémaként merül fel a „hol volt, hol nem volt?” kérdés. Ez nyilvánvalóan a néprajzi ismeretek hiányosságaival függ össze, máskülönben nem hangozna el olyan megállapítás, hogy „nálunk nem volt *népvisélet*”, ami legfőljebb akkor lenne helytálló, ha így szólna: „nálunk még nem kutatták ki”, vagy „én még nem ismerem” a helyi viseletet. Tanulságos azonban, hogy bárhol is került szóba ez a téma, kis beszélgetés után nyilvánvaló lett, hogy *népvisélet* mindenhol volt, legfőljebb egy-két, vagy éppen három emberöltő óta felhagytak vele. Rendszerint az is kiderül, hogy némi – vagy éppen komoly – utánajárással szinte mindenhol rekonstruálható a hagyományos paraszti viselet, ami aztán valamilyen formában felhasználható a helyi közművelődésben. De az is kiderült a beszélgetések során, hogy sokuknak – a szükséges ismeretek hiányából következően – torz elképzelései vannak „a *népvisélet*”-ről. Legtöbbjük számára ugyanis az ünnepi, színes, sokszor csillogó és szinte mindig „újstílusú”, főként könyvekből, albumokból ismert, színpadra való „*népies*” ruha jelenti a „*viselet*”, s nem ismerve ezek táji-történeti gyökereit, a szegényebb vidékről való, hétköznapi ruházatot nem is tartja „*népviseletnek*”. Ebből a „*népismereti félműveltségből*” erednek aztán az olyan ellentmondások, mikor a színpadon – meg az idegenforgalmi célzatú fotókon – abban az ünneplőben szedik a szőlőt, vagy főzik a lekvárt stb. stb., amiben leginkább templomba, esetleg lakodalomba járt a falusi ember. Ugyancsak erre a tudatlanságra vezethető vissza a tájidegen viseletek használata, továbbá a társadalmi helyzetet, a módosságot, a kort, a

naptári időszakot (stb. stb.) kifejező viselet egyenruhává egyszerűsítése, hogy azt ne mondjam: silányítása.

Az Eszmevándorlás tanácskozásain kiderült az is, hogy a művelődésben veszélyeket is hordozhat az amatőrség, ha az elsősorban nem a közösség tagjaira jellemző, hanem annak szervezésében, szakmai színvonalában, ideológiai hátterében mutatkozik. Tudjuk jól, hogy minden *amatőr* tevékenység fölött ott lebeg a *dilettantizmus* veszélye, s ha a művelődés szervezői nem fordítanak gondot a mozgalomban résztvevők minimális szakmai képzésére, tevékenységükben óhatatlanul fellép a *kontárság* veszélye. Ugyanakkor teljesen egyértelmű, hogy a szabadidő hasznos, értelmes eltöltésére szolgáló műkedvelő tevékenységtől nem lehet, pontosabban nem célszerű elvárni, még kevésbé számon kérni az *avatott* művészek, a tudós néprajzosok, vagy a kézműves mesterek színvonalát, miként az is nyilvánvaló, hogy a két színvonalbeli tartomány között reménytelen vállalkozás volna egyértelmű választóvonalat húzni. De szerencsére nem is szükséges, hiszen tudjuk, hogy a közművelődés keretében folyó amatőr művészeti tevékenységben nem az esztétikai teljesítmény a fő cél, hanem az elfoglaltságban rejlő hasznosság és a közösségépítés az elsődleges.

Az amatőr színjátszás esetében is talákoztunk hasonló dilemmákkal és anomáliákkal, ezek inkább a „hagyományos” és a „modern” – vagy magát annak tartó – igények között feszülnek, s fölvetik a kérdést: törekedhet-e az amatőr színjátszás más igények kielégítésére, mint azé a közösségé, amiből való, s amelynek játszik? S milyen veszélyekkel jár, ha egyéb szempontok vezérlik? Különösen a vajdasági találkozón érzékelhettük azt a problémát, amikor az amatőr színjátszás hagyományos – mások szerint konzervatív – értékrendje összeütközésbe kerül a különféle –művészileg sokszor értékes, máskor inkább öncélú – újító irányzatokkal, s a kétféle szemlélet csöppet sincs hasznára annak az amatőr színjátszásnak, ami alapvetően nem néhány „amatőr” rendező gyakorlóterepéül szolgál, hanem „óriási közösségi megtartó erejével” tölti be hivatását. Folyamatos, a közösség aktivitására alapozott szakmai munkával ez az igény nyilvánvalóan formálható – mind a „színjátszók”, mind pedig „a közönség” szempontjából. De hát ez a két kategória a valódi amatőr színjátszás szféráiban el sem választható igazán egymástól.

A beszélgetések során egyértelművé vált, hogy akkor is bajok támadnak, amikor elkezdik az amatőr színjátszó csoportokat zsúrizni, zsúriztetni és ezt nem a szükséges és méltányos toleranciával teszik, hanem úgy, mint mikor a könyvelő ipari tröszthez szokott módszereivel és elvárásaival lát hozzá egy önkéntesekből álló civil szervezet pénzforgalmának és bizonylati rendszerének működtetéséhez. Az ilyenfajta zsúrizás is óhatatlanul visszajára fordul. Mert a saját örömeire, netán közösségük szórakoztatására szerveződő színikört elsősorban a közönség minősíti. Ha pedig valamilyen megfontolásból nevelni kívánják a közönséget, az együtttest – esetleg mindkettőt –, akkor azt legjobb, ha ez nem

a közművelődési munkával párhuzamosan, hanem attól elkülönítve történik. Többségi közegben, főként nagyvárosban természetesen nem jelent különösebb gondot, ha valaki kísérleti célokra használja a színjátszást – és más egyéb amatőr művészeti ágakat –, de kisebbségi viszonyok között, ahol ezeknek a közösgémegetartó szerepük a legjelentősebb, csak módjával lehet helyeselni az efféle próbálkozásokat. Vagyis az amatőr színjátszásnak – és nyilván az amatőr képző-, tánc-, fotó- és zeneművészetnek is – rangsorolni kell közművelődésben betöltött feladatait.

Az *autentikusság*, vagyis a hagyományokhoz való következetes ragaszkodás, a különféle művészeti irányzatoknak való megfelelés szempontjai még számos további kérdést vetnek fel. Szabad-e helyben gyökértelen népszokást (néptáncot, viseletet stb.) felhasználni a közművelődés gazdagítására? Járhatunk-e giccs határán, ha a közönség olyan színműveket igényel? Szabad-e óvodásokkal farsangi népszokásokat játszani? Színpadra való-e a disznóölés vagy a kévekötés? Megannyi nyitott kérdés, amin néprajztudósok, koreográfusok, színházi rendezők hetekig tudnának tanácskozni, de a közművelődést szolgáló népművelőknek, vagy a „lelkes” pedagógusoknak ehhez általában nincs meg a szükséges ismeretanyaguk. Miért nincs? Mert nem tanították nekik! Miért nem tanították? Mert a kommunizmus idején a *hagyomány* nem volt elég „haladó”, manapság pedig nem elég „divatos”. Tisztelet a gyérszámú kivételnek, a tanárképző főiskolákból ebből a szempontból gyakorlatilag úgy jönnek ki a végzett pedagógusok, ahogy bementek. Vagyis tudatlanul!³

Nagy szükség volna tehát, hogy skandináv mintára nálunk is megvalósuljon a *folkmínesforskning*, vagyis a „népelelkezet [magyarán: hagyományismeret]-kutatás” és tanítás. Hallottunk ugyan jó hírt a téma (kulturális örökségvédelem) tantárgy oktatásának kezdeteiről,⁴ de mikor lesz annak eredménye a közművelődésben?

Ám ha lesz – és miért ne lenne? –, akkor reményünk lehet arra, hogy a táncházak, a Röplj-páva körök és a népi kézműves-mesterségek után egyéb területeken is elkezdődhet a közművelődésnek a hagyomány értékeivel való feltöltése, de legalábbis gazdagítása.

³A SZIE Jászberényi Főiskolai Karán 2000 és 2004 között felmérés készült a főiskolai hallhatók néprajzi tájékozottságáról – ami siralmasnak bizonyult. Ld.: *Virágné Juhász Nyitó Klára*: Tanító szakos főiskolai hallgatók néprajzi tájékozottsága. Honismeret 2006. 1. 24-28. old.

⁴„A Szegedi Egyetemen rendszeresen van kulturális örökségvédelem kurzus és most tervezzük egy emelt szintű kurzust, ahol két éven keresztül a kulturális örökségvédelem elméletét, történetét, kevés média elméletet, közigazgatás elméletet, turisztika, néprajz és egyéb hasonló tantárgyakat tanítunk” – mondta Felföldi László az Eszmevándorlás tanácskozássorozat budapesti helyszínén.